

Sibirya Araştırmaları

Ayrıbasım / Offprint

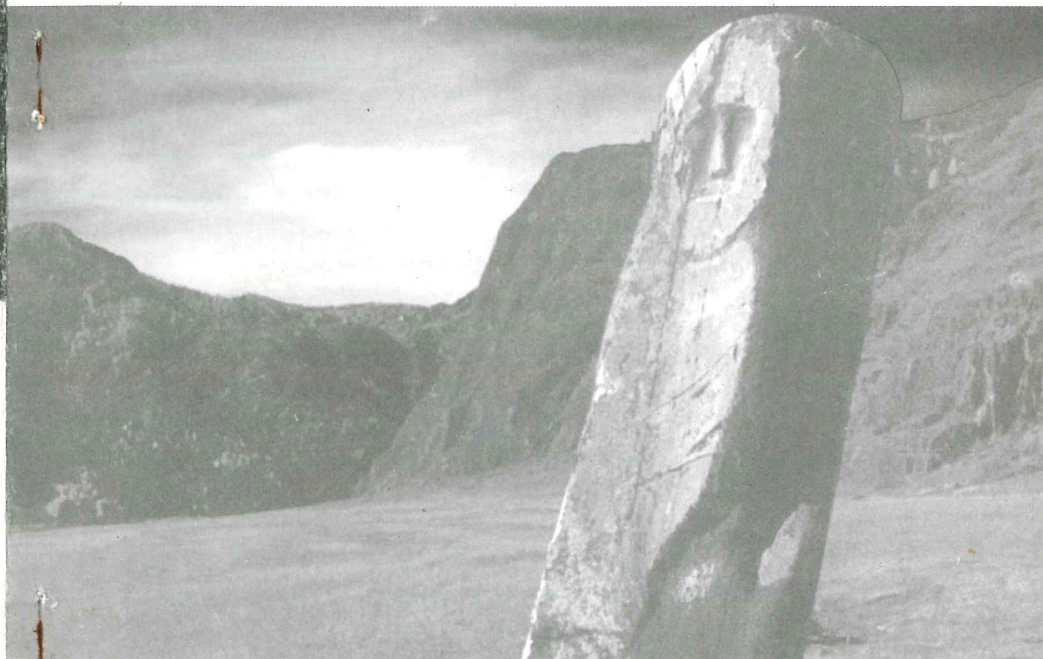
Sibirya Türklerini ve diğer toplulukları nüfus, yaşam biçimi, dil, din, edebiyat, kültür ve arkeolojik kazılar yönüyle ele alan bu kitaptaki yazılar konunun uzmanları tarafından 2-4 Nisan 1996'da Marmara Üniversitesi'nde tertiplenen Sibirya toplantısında bildiri olarak sunulmuştur.

Türkiye Türkçesinin yanı sıra Rusça, İngilizce, Almanca, Altayca ve Yakutça olarak sunulan bildirilerin metinleri, hem asılları hem de Türkçeye çevirileriyle birlikte kitaba alınmıştır.

Adres :

Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık
İstiklal Cad. Hasnun Galip Sok.
No: 2/A 80060 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel : (90-212) 292 27 12
Fax : (90-212) 292 27 13

ISBN 975-7172-14-6

Hazırlayan:
Emine Gürsoy-Naskali

SİMURG
İSTANBUL 1997

İÇİNDEKİLER

Emine Gürsoy-Naskali	Sunuş.....	9
Emine Gürsoy-Naskali	Sibirya Deyince.....	11
Mesut Şen	Sibirya İsminin Menşei Üzerine.....	17
Nadir Devlet	Sibirya'daki Halkların Demografik ve Ekonomik Potansiyelleri.....	25
Claus Schönig	Güney Sibirya Türkçesi Nasıl Gelişmiştir?.....	47
D. M. Nasilov	Sibirya Türk Halkları (Etnik Azınlıkları) ve Dilleri.....	51
Gülsüm Killi	Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklüğünün (Saha, Tuva, Hakas, Altay) Diline Fonolojik Açıdan Bir Bakış.....	57
Şükrü Haluk Akalın	Şor Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine Gözlemler.....	69
Timur Kocaoğlu	Sibirya Türk Lehçe ve Ağızlarında Özbekçe Unsurlar: Baraba Tatar Ağzı Örneği.....	83
Mustafa Argunşah	Dolgancanın Kelime Hazinesi.....	93
Özlem Yılmaz	Sibirya Türk Lehçelerinde Dönüşlülük Zamiri.....	99
Almagül İsina	Sibirya Lehçelerinde Çokluk.....	113
Fatih Kirişçioğlu	Sibirya Türk Lehçelerinde -A(Aç)I Eki.....	119
Nadejda Tıdıkova	Altay Tildiñ Ereñisteri Kereginde Kezik Blaaştu Suraktar.....	123
Nadejda Tıdıkova	Altay Dilindeki Sıfat-Fiiller Hakkında Bazı Problemler Konular.....	127
Emine Gürsoy-Naskali	Sibirya Türkleri ve Tütün Alışkanlığı (Tütün Kültürünün Özel İsimlere Yansıması).....	131
Figen Dilek	Göktürk Bengü Taşlarından Günümüz Altay Türkçesine Ulaşan Kelimeler.....	139
Gülden Sağol	Hakas Türkçesindeki Arapça Özel İsimler.....	145
Meral Gölgeci	Sibirya Şivelerinde Aylar.....	149
Grigori Samayev	Altaylarda Takvim.....	161
Fahrünnisa Bilecik-Kahraman	Sibirya Türk Lehçelerinde Akarsu Terimi.....	165
Esra Karabacak	Sibirya Türk Dillerinde Zaman Bildiren Kelimeler.....	177
Göksel Öztürk	Tuba-Kiji Bilmecelerinin Türkiye Türkçesi Bilmeceleriyle Karşılaştırılması.....	179
İbrahim Dilek	Altay-Türk Kayçılık Geleneği ile Türkiye'deki Âşık Tarzı Şiir Geleneği Arasındaki Benzerlikler.....	195

SİBİRYA TÜRK LEHÇE VE AĞIZLARINDA ÖZBEKÇE UNSURLAR: BARABA TATAR AĞIZI ÖRNEĞİ

TİMUR KOCAOĞLU*

Ural dağlarından Yenisey ırmağına ve oradan da Büyük Okyanus'a kadar uzanan uçsuz bucaksız Sibirya'da tarihin çok eski çağlarından beri çeşitli milletler ve boylar yaşamışlar ve yaşamaya devam ediyorlar. Bu topraklardaki bir çok eski topluluklar, milletler ve diller zamanla tarih sahnesinden çekilmiş, ancak kuşkusuz onların ırkı, kültürel, sosyal bir çok unsurunu bugün Sibirya'da yaşamakta olan çeşitli milletler ve onların kültürü ve özellikle dilinde bulmak mümkündür. Bugünkü Sibirya Tatarları, Hakaslar, Sahalar (Yakutlar), Altaylılar, Tıvalılar (Tuvalılar), Evenkiler, Negideller, Evenler, Nanaylar, Ulıçlar, Oroklar, Udegeyler ve başkalarını, sadece şimdi bağlı oldukları Türk, Tunguz ve Mançuların çeşitli boyları ile sınırlayarak ele almak hem antropoloji, hem tarih, hem de dilcilik açısından eksik kalır.

Dünyanın başka yörelerinde olduğu gibi, Sibirya'da da yukarıda saydığımız her bir millet veya boyun oluşumunda hem tarih öncesi, hem de tarihi devirlerdeki çok sayıda milletin payı vardır. Bu oluşum çok yakın zamanlara kadar da süregelmiştir. Bu bildiride, Orta Asya'nın Harezmi, Buhara, Kokand, Taşkent gibi yerleşim birimlerinden tarih boyunca Sibirya'ya olan göçler ve bu göçler sonucunda bugün "Özbek" diye adlanan Türkistan Türkleri mensupları ile Sibirya'daki çeşitli millet mensupları ve Türk boyları arasındaki karışımlar ve Sibirya Tatarlarından Baraba Tatarları dilindeki "Özbekçe" unsurlar üzerinde durmak istiyorum.

Bir hususu burada ayrıca vurgulamak gerekir: Orta Asya ile Sibirya bölgeleri arasındaki ilişkiler sandığımızdan da çok eski çağlara gider. İskitler, Hunlar ve daha sonra 6 ve 8.inci yüzyıllarda Türk (Göktürk) Hakanlığı egemenliği Sibirya'nın da büyük bir bölümünü kaplıyordu. Cengiz Han imparatorluğunda Sibirya Altınordu'ya bağlıydı. Altınorda 14. yüzyılda Kökorda ve Akorda diye ikiye ayrılınca, Sibirya Akorda egemenliği altına girdi.

* Timur Kocaoğlu, Doç. Dr., Türk lehçeleri, Koç Üniversitesi, İstanbul

14. yüzyılda Akorda'nın Türk dilinde konuşan boylarına genel olarak "Özbekler" deniyordu. Bu "Özbek" kelimesi etnik kimlik değil, siyasi terim olarak kullanılmıştır. Zaten, Türk boyları sınıflandırılmasında "Özbekler" diye bir Türk boyu yoktur. Burada dikkat edilmesi gerekli ikinci bir husus da, Akorda'daki Özbekler ile bugün Özbekistan'daki Özbeklerin birbirine karıştırılmamasıdır. Çünkü, 14. yüzyılda Akorda'da "Özbek" siyasi adı etrafında toplananlar Türklerin Kıpçak grubuna giren çeşitli boylardan kimseleri kapsıyordu. Daha sonra 16. yüzyıl başlarında Özbek siyasi birliğinden Şeybanî Han liderliğinde ayrılan bir bölüm Kıpçak Özbekleri Orta Asya içlerine, ya'ni Mâveraünnehre sarkarak son Timurlulardan Sultan Babür Şah'ı Hindistan'a kovar ve Türkistan'da Şeybanîler (veya Şeybanîhanlar) diye anılan devleti kurarlar. Yine, Akorda Özbeklerinden ayrılan başka bir kalabalık topluluk ise, daha sonraları Kazak adını alırlar. Bugünkü Özbeklerin millet olarak oluşumunda bu Şeybanî Özbekleri çok az bir paya sahiptir. Bugünkü Özbeklerin oluşumunda en büyük pay, Orta Asyadaki eski kavimler, özellikle, Hunlar, Karluklar, Oğuzlar ve başka çok sayıda Türk boyları ve onların yanında çeşitli Hint-Avrupa kavimlerine aittir.

15. yüzyılda Abülhayır Han (1428-1468)'a hanlık mertebesi Sibiry'a'da bugün Tümen (Rusçası "Tyumen") denilen eski Tura şehrinde verilmiştir. Şeybanîlerin büyük bir bölümü Mâveraünnehre'ye göçmüş olsa da, Muhammet Şeybanî Han ve ondan sonraki hanlar Sibiry'a'ya olan bağlılık ve ilişkilerini koparmadılar. Şeybanîler Sibiry'a'ya birçok kez askeri birlikler göndererek oradaki egemenliklerini devam ettirmeye çalıştılar.¹

Türkistan ile Sibiry'a arasında eski çağlardan beri süregelen ve Şeybanîler devrinde daha da artan yoğun ticaret, Ruslar Kazan ve Sibiry'a hanlıklarını ortadan kaldırarak Sibiry'a'yı ele geçirmelerinden sonra da devam etti. Önceleri Şeybanîler, daha sonra Hive, Buhara ve Kokand hanlıkları ile Rusya arasındaki ticarete Sibiry'a her zamanki önemini korumuştur. 16. ve 17. ve 18.inci yüzyıllarda Orta Asyadan özellikle dokunmuş kumaşlar, Karaköl kürkü, ip gibi tekstil ürünleri Sibiry'a ve Rusya'ya gidiyor ve Sibiry'a'dan da çeşitli hayvan deri ve kürkleri Orta Asyaya geliyordu.

Özbekistan'da bu konuda uzun yıllar araştırmalar yapmış tarihçi Hamid Ziyayev Omsk, Orenburg, Tobolsk, Tomsk, Tümen'deki Çar Rusyası arşivlerine ve bu konudaki Tatar ve Rus bilginlerinin eserlerine dayanarak ilki 1958'de, genişle-

¹ Şeybanîler tarihi için bakınız: A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türki (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. İstanbul, 1942-1947; s.; Peter Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden, 1992, s. 309-339.

tilmiş şekli 1962'de yayınlanan "16. ve 19. Yüzyıllarda Orta Asya ve Sibiry'a"² adlı çalışmasında, Buhara emirliği, Hive ve Kokand hanlıklarıyla Sibiry'a arasında 4 yüzyıl boyunca yoğun olarak süregelen ticarî ilişkiler ve bu ilişkiler sonucunda kendilerine genel olarak "Buharalı" (Rusçası "Bukharets") denilen Türkistan'daki Özbek, Tacik ve Uygurların Sibiry'a'nın çeşitli bölgelerine göçerek yerleşmelerini ayrıntılı olarak anlatır (bk. 1, 2, 3, 4, 5 numaralı resimler).

Tarihçi Hamid Ziyayev'in verdiği bilgilere göre, bu Buharalı göçmen gruplar Sibiry'a'nın çeşitli bölgelerinde özel koloniler oluştururlar ve Çar Rusyası döneminde bu Buharalı kolonilere özel volostlar (idarî taksimat) birimleri ayrılır. Sibiry'a'nın çeşitli bölgelerindeki Buharalı kolonilerde yalnız tüccarlar değil, okumuş kimseler ve din bilginleri, imamlar ve başka meslek sahibi kimseler de bulunuyordu. Buharalı din bilginleri tarafından yazılan Türkçe (Geç Çağatayca veya Özbekçe) ve Farsça eserler Tobolsk ile başka yerlerdeki Rus kütüphane ve arşivlerinde vardır.

Sibiry'a'ya yerleşen ve genel olarak Buharalı olarak tasniflenen Türkistanlı göçmen kolonilerinin kendi dil, edebiyat ve geleneklerini 20. yüzyıl başlarına kadar canlı olarak devam ettirdikleri anlaşılıyorsa da, özellikle 20. yüzyıl başlarından itibaren Buharalıları ile Sibiry'a Türk boyları ve Tatarlar arasındaki evlilik yoluyla karışmalar oldukça fazla artmıştır. Buharalı koloniler de zamanla kendi Türk lehçeleri yerine Sibiry'a Türk ağızları ve Tatarca'yı benimsemeye başladılar.

Dilbilimdeki yankatman, üstkatman ve altkatman etkisiyle bugünkü Sibiry'a Türk lehçeleri ve ağızlarında yer yer Özbekçe unsurlarla karşılaşmak mümkündür. Ancak, bu konuda Sibiry'a'daki Türk lehçeleri ve ağızları üzerinde daha ayrıntılı araştırmalar yapmak, Radloff'tan bu yana yayımlanmış olan Sibiry'a Türk dil malzemelerini dikkatli bir şekilde incelemek gerekir. Bu bildiriye yalnız Novo-Sibir vilayetinde yaşayan Baraba Tatarlarının ağızından derlenmiş olan çok sınırlı metinlerdeki Özbekçe unsurlara işaret edilecektir.

Ludmilla Vasilyevna Dmitriyeva tarafından 1981'de yayımlanmış olan "Baraba Tatar Dili" adlı eserde 1950 ve daha sonra 1967-68 yıllarında derlenmiş ağız metinleri bulunuyor.³ Bu metinler incelenince, onlarda Baraba ağızı özellikleri yanında, hem Özbekçe hem de Tatarca (Kazan Tatarcası) unsurların karışık olarak yanyana bulunduğu görülür. Baraba ağızından derlenmiş bu metinlerde Arapça ve Farsça kelimelerin sıklığı, elbette, oraya göçen Özbek ve Tatarların etkisi

² Hamid Ziyayev, *Orta Asiyâ ve Sibir: XVI-XIX Asırlar*. Taşkent: Özbekistan SSR Fenler Akademiyası Neşriyatı, 1962.

³ Ludmilla Vasilyevna Dmitriyeva, *Yazyk Barabinskikh Tatar*. Leningrad: "Nauka", 1981.

olduğunu gösterir. Bu Arapça ve Farsça kelimelerde Tatarca'dan çok Özbekçenin telaffuzu ağır basmaktadır.

1) Baraba Tatar ağızındaki kelimelerde Tatarca ses özellikleri az, Özbekçe ses özellikleri daha fazladır:

a) Tatarca ses özellikleri:

alıp kil- : yanında getirmek
alıp kit- : yanında götürmek

b) Özbekçe ses özellikleri:

alıp kél- : yanında getirmek
alıp két- : yanında götürmek
aylanıp kél : dolanıp (dolaşıp) gel
çapan : palto (Türkistan tipi)
derviş : derviş
derya : derya
bir néme : bir şey
bir zaman : bir zaman
boran : fırtına
duğa kıl- : dua etmek
ési két- : şuurunu kaybetmek, bayılmak
és yoğal- : şuru kaybetmek
karşılık körsét- : karşılık göstermek
karşı kél- : karşı çıkmak
kérekmes : gereksiz
kél : gel
kışkı uakıt : kış vakti
köp : çok
köptennen : çoktan beri
körsét- : göster-
kuup kél- : kovmak
munda : burada
pışlak : peynir
ton : elbise
üy : ev

c) Arapça ve Farsça kelimelerdeki Özbekçe telaffuz (söyleyiş):

hem : hem
her : her
pakça : bahçe

paşça : padişah
payda : fayda
pismillâhi : bismillahi
piyas : piyaz
rahim kıl- : acımak, affetmek
samsa : samsa (<sambosa) bir çeşit Özbek poğaçası
sultan : sultan
şalgam : şalgam
şart : şart
şehir : şehir
tabut : tabut
xaber : haber
xayır : hayır (bağış, iyilik, yardım)

Dmitriyeva da yukarıdaki eserinde Baraba Tatarları ile "Buharalı" olarak adlanan Özbeklerin karışımı ve Baraba Tatarları dilindeki Arapça ve Farsça kelimelerin de bu Özbekler kanalıyla artışı kısa olarak belirtmiştir.⁴

4 L. V. Dmitriyeva, ibid., s. 19.

Resim 1

Sibirya'daki Buharalılara ait bir Rus gravürü (18. yüzyıl)
Kaynak: Hamid Ziyayev, *Orta Asya ve Sibir*. Taşkent, 1962. s. 239.

Resim 2

Sibirya'daki Buharalı ve Taşkentliler (19. yüzyılın ikinci yarısı)
Kaynak: Hamid Ziyayev, *Orta Asya ve Sibir*. Taşkent, 1962. s. 311.

Resim 3

Sibirya'daki Buharalı ve Taşkentlilerin bugünkü kuşakları (1957)
Kaynak: Hamid Ziyayev, *Orta Asya ve Sibir*. Taşkent, 1962. s. 317.

Z. P. Sokolova	Жилище Народов Сибири (Опыт Типологии).....	203
Z. P. Sokolova	Sibirya Halklarının Konutları (Tipolojik Deney).....	211
İbrahim Yıldırım	Eski Sibirya - Altay Bölgesi Kayakçılığının Hippopodlar (At Ayaklı) Efsanesi İle İlişkisi.....	225
Gleb Kubarev	The Culture of the Ancient Turks of the Altai.....	233
Gleb Kubarev	Eski Altay Türklerinin Kültürü.....	239
N. A. Alekseyev	Сахалы Олох Сайдыгыта.....	251
N. A. Alekseyev	Эволюция Традиционных Занятий Якутов.....	259
N. A. Alekseyev	Yakutların Geleneksel Uğraşlarının Gelişimi.....	269
Y. A. Pustogaçev	Altay La Altaylar.....	277
Y. A. Pustogaçev	Altay ve Altaylılar.....	283
Y. A. Pustogaçev	Некоторые Аспекты Проблемы Этногенеза И Ранней Этнической Истории Алтайцев И Тюркоязычных Народов Сибири.....	289
Y. A. Pustogaçev	Altay ve Sibirya Türk Halklarının Etnik Kökeni ve Etnik Tarihlerinin Başlangıcı ile İlgili Bazı Görüşler.....	299
İris Beybutova	Eski Türklerde Atalara Tapma Felsefesinin Orta Asya ve Sibirya Türk Dillerine Yansıması.....	307
Erdal Şahin	Batı Sibirya Tatarlarının Tarımla İlgili Bayram ve Gelenekleri.....	311
Oğuz Karakartal	I. Dünya Savaşı Sonunda Sibirya'daki Esir Türk Askerleri Sorunu ve <i>Türk Dünyası</i> Gazetesi.....	317
S. N. Tarbanakova	Altay Halklarının Folklorik Tiyatrosu.....	323
Saizana Martool	Tuvalı Şaman Toyduk-Han.....	331
Ahmet Temir	Kazanlı Tarihçi Hadi Atlası ve <i>Sibir Tarihi</i> Adlı Eseri Üzerine.....	337
Erika Taube	Leben und Geschichte der Tuwiner im Altai im Erzählerischen Werk Von Galsan Tschinag.....	351
Erika Taube	Galsan Çinag'ın Eserlerinde Altay Tuvalarının Hayatı ile İlgili Bilgiler.....	371
Nurettin Demir	Bir Tuva Masalının Türkiye Türkçesine Aktarılması.....	379
Arzu Erdoğan-Öztürk	Yerli Kuzey-Doğu Sibirya Halklarından Çukçalar.....	391
Tuncer Gülensoy	Kerey Kazaklarının Genel Türk Kültürü İçindeki Yeri.....	397
Dimitri Vasilyev	Sibirya Müzelerinde Bulunan Göktürk Arkeolojik Koleksiyonları.....	401
Oğuz Karakartal	Günümüzde Türk Dünyası ve Sibirya Üzerine Çalışmalarıyla Tanınan Bir İtalyan Türkoloğu: Ugo Marazzi.....	411
Baki Asiltürk	Hatıra ve Gezi Kitaplarında Sibirya.....	415